

Kiket és hogyan fogadnak el a pedagógusok?

Sajátos nevelési igényű gyermekek, felnőttek elfogadása a többségi pedagógusok és gyógypedagógusok körében

Dorogi Kiara Dominika – Hegedűs Roland

DOROGI KIARA DOMINIKA: KIDSatLAKE Bilingual Nurseries and Kindergarten Switzerland;
kiara.d.dorogi@gmail.com

HEGEDŰS ROLAND: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem; hegedusroland1989@gmail.com

ABSZTRAKT Kvantitatív módszertanra épülő kutatásunkban azt vizsgáljuk, hogy a többségi és a gyógy-pedagógusoknak hogyan fogadják el különböző szintereken a sajátos nevelési igényű gyermekeket és felnőtteket. Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a fogyatékoság típusa, a megkérdezettek neme és vallásossága milyen mértékben hat az elfogadásra, valamint mennyire toleránsak a pedagógusok a fogyatékosággal élő személyek jelenlétével kapcsolatban. Vizsgáljuk azt is, hogy oktatási körülmények között a pedagógusok saját bevallásuk szerint mennyire állnak készen a sajátos nevelési igényű gyermekek, tanulók integrálására. A kutatás eredményei alapján az elfogadás mégsem olyan előrehaladott, mint azt korábban feltételeztük, ezért a pedagógusokat és a társadalmat szükséges tovább edukálni a fogyatékosággal élő gyermekek, felnőttek elfogadására.

Kulcsszavak: elfogadás, attitűd, pedagógusok, fogyatékoság, integráció és inklúzió

Who and how are teachers accepted?

Acceptance of children and adults with special educational needs by mainstream teachers and special needs teachers

ABSTRACT In our research, based on a quantitative methodology, we investigate how children and adults with special educational needs are accepted by mainstream and special needs teachers in different settings. In our study, we seek to answer the extent to which the type of disability, the gender and religiosity of the respondents affect acceptance, and the extent to which educators are tolerant of the presence of people with disabilities. We also examine the extent to which teachers in educational settings perceive themselves to be ready to integrate children and learners with special educational needs. The results of the research suggest that acceptance is not as advanced as previously assumed, and that there is a need to further educate teachers and society to accept children and adults with disabilities.

Keywords: acceptance, attitude, teachers, disability, integration and inclusion

BEVEZETÉS

A pedagógusoknak munkájuk szakszerű elvégzéséhez szükséges nyitott és elfogadó attitűddel rendelkeznie például a változásokkal, az oktatási rendszerrel kapcsolatban, valamint a kollégák és szülők, de leginkább az általuk nevelt, tanított gyermekek felé. Ez utóbbi csoport-

ba nemcsak a tipikusan fejlődő gyermekek tartoznak, hanem a sajátos nevelési igényű (SNI)¹ gyermekek is. Az elfogadó attitűd eléréséhez elsősorban az szükséges, hogy a társadalom ismerje meg a sajátos nevelési igényű gyermekek, felnőttek világát, mert nem lehet megóvni mindenkit a negatív konfliktusoktól vagy bántalmazástól, de ha a gyermekek bizonyos helyzetek kezelésére megfelelően fel vannak készítve, akkor már egy teljes nemzedék nőhet fel ennek a változásnak a pozitív hatásaival. A gyógypedagógia területén a gyógypedagógus szakemberek egyfajta „tolmácsként” működnek a két csoport, a többségi társadalomhoz tartozók és a fogyatékossgal élő személyek között. Ők kötik össze a társadalmi csoportokat, és segítik, hogy a tipikus fejlődésmentűek ne csak elfogadják a fogyatékossgal élő személyek jelenlétét, hanem a társadalom teljes értékű tagjainak tekintsék őket. A tipikus és az atipikus fejlődésmentű személyeket úgy lehet közelebb hozni egymáshoz, ha megpróbáljuk megérteni, hogy az SNI gyermekeket, tanulókat integráló intézményekben dolgozó többségi pedagógusok², valamint az SNI gyermekeket fejlesztő és segítő gyógypedagógusok hogyan viszonyulnak a sajátos nevelési igényű gyermekekhez, tanulókhöz. Azért is fontos a többségi pedagógusokat is vizsgálni, mert nevelik a tipikus fejlődésű gyermekeket, és ők tehetnek a legtöbbet azért, hogy ezek a gyermekek elfogadóbbak legyenek eltérő fejlődésmentű társaikkal szemben. Napjainkban a sajátos nevelési igényű gyermekek több mint kétharmada integráltan nevelkedik, ezért az ilyen irányú kutatás kiemelten fontos (Hegedűs 2023).

A FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ GYERMEKEK, FELNŐTTEK IRÁNTI ATTITŰD ÉS AZ OKTATÁSI KÖRNYEZET

A fejezetben igyekszünk áttekinteni azt, hogy milyen a fogyatékossgal élő személyek iránti attitűd, milyen különbségek vannak a pedagógusok között. Pongrácz (2015) szerint az attitűd szó magatartást vagy viselkedést jelent, azonban a tanulmányunkban ezt a szót leginkább a valamihez vagy valakihez való viszonyulásra, hozzáállásra használjuk. A definíció három tényezőt foglal magába: kognitív, affektív és konatív komponenseket. Vannak tényezők, amelyek befolyásolhatják az attitűdöt, ilyen például a válaszadók neme, életkora, személyes tapasztalata vagy a fogyatékossgal típusa. Az előítéletek – általában negatív irányban – nagymértékben hozzájárulnak a fogyatékossgal élő személyek elfogadásához vagy elutasításához. Általánosságban elmondható, hogy a tipikus fejlődésmentű személyek elutasításának hátterében legtöbbször az áll, hogy a fogyatékossgal élő emberekkel való kapcsolat kialakításához szükséges lemondásokat, valamint nehézségeket nem értik vagy nem akarják vállalni (Papp 2004; Pongrácz 2015).

Bánfalvy (2012) szerint a fogyatékossgal típusait nézve a vak személyek iránt a társadalom sajnálatot mutat, míg a siket és nagyothalló közösséget a társadalom egységesen nem tartja segítségére szorulóknak. A mozgásfogyatékosok esetében, aki baleset következményeként vált mozgásfogyatékosná, őt a társadalom együttérzéssel fogadja, ellenben a születéstől fogva

¹ A tanulmányban a sajátos nevelési igényt és fogyatékossgal élő kifejezést hasonló terminológiai kontextusban használjuk, mert nem csak gyermekekről van szó, hanem felnőttekről is.

² Többségi pedagógusnak tekintünk minden olyan pedagógust, aki nem gyógypedagógus (csecsemő- és kisgyermeknevelő, óvodapedagógus, tanító, tanár).

mozgásfogyatékosokkal kapcsolatban a társadalom nehezteléssel egybekötött elutasítást mutat. Az értelmi fogyatékosággal élő személyekről van a legnegatívabb véleménye a többségi társadalomnak, mert úgy gondolják, hogy ezek a személyek elmebetegek, egyes esetekben zárt intézetben a helyük, rosszabb esetben közveszélyesnek tartják őket, akiket emberszámba sem kell venni.

Egy, az integratív pedagógiával kapcsolatos attitűdvizsgálat szerint a megkérdezett már pályán lévő pedagógusok és a pedagógusjelöltek negatívan minősítették a pedagógus társadalom integrációhoz való viszonyulását, míg az elfogadás kérdéskörében változások figyelhetők meg. A többségi társadalom a XX. század második felének kezdetén előítéletesebb volt a vak, siket és mozgássérült emberekkel szemben, addig egy 1998-as kutatás eredményei szerint az akkori álláspont alapján a rangsor a következőképpen alakul az elfogadástól az elutasításig: beszédhibás, hallássérült, mozgássérült, látássérült, magatartászavarral rendelkező, s végül értelmi fogyatékos személyek. A tanulásban akadályozott tanulók fogalma még ismeretlen definíció volt a többségi iskolában tanítók körében, így a kifejezés értelmezése gyakran külön magyarázatra szorult, éppen ezért a vizsgálatban sem jelent meg ez a kategória (Réti – Csányi 1998).

Szekeres (2011) több kutatás alapján megállapítja, hogy a XX. század vége felé a gyógypedagógusok véleménye az integrációról, valamint az inklúzióról sokkal pozitívabb irányba mutat, mint a többségi pedagógusoké. Mindemellert vannak tényezők, amelyek befolyással vannak a pedagógusok attitűdjére: a fogyatékoság típusa, a pedagógus neme, a gyakorlatban eltöltött évek száma, az osztályfok, amelyben tanít, a pedagógusképzés során szerzett ismeretek, valamint a tárgyi és személyi feltételek megléte, valamint a személyes tapasztalat. A vizsgálat szerint a pedagógusok szívesebben nevelik, oktatják inkluzívan a mozgás- vagy valamilyen érzékszervi fogyatékos fiatalokat, valamint az enyhébb (pl. gyengénlátó, nagyothalló) fogyatékosággal élő gyermekeket, tanulókat, mint azokat a gyermekeket, akiknek súlyosabb (siket, vak) vagy komplex problémája, fogyatékosága van. A komolyabb tanulási vagy viselkedési zavarokkal küzdő gyermekek esetében a pedagógusok negatív attitűdöt mutatnak.

A fogyatékosággal élő gyermekek, tanulók számára talán a legnagyobb akadályt a társaik velük szembeni negatív attitűdje jelenti. Azok az óvodáskorú gyermekek, akik többször kerülnek kapcsolatba valamilyen fogyatékosággal élő személlyel, a felnőtté válás során is empátikusabbak lesznek, mint azok a társaik, akik 3–6 éves koruk között semmilyen interakciót nem alakítottak ki fogyatékosággal élő kortársakkal (Szekeres 2011). Az elutasító magatartás fizikai akadályként is megjelenhet a gyermek életében olyan formában, ami a fogyatékos gyermek teljes iskolai és szociális részvételét korlátozza, és ez a fogyatékos gyermekek életére sokkal nagyobb hatást gyakorol, mint a tipikusan fejlődő társaikéra. Az SNI gyermekek felé mutatott sok elutasító magatartás nehezíti a közösséghez tartozás pozitív élményeknek a megélését, valamint hatást gyakorol az iskolai teljesítményre. A sajátos nevelési igényű gyermekek életében különös veszélyt jelent a lemorzsolódás, valamint a viselkedésükben is megjelenhetnek olyan deviáns faktorok (például agresszivitás, alkoholfogyasztás), amelyek fokozhatják a többségi gyermekek elfordulását (Meggyesné – Máténé 2015; Szekeres 2011).

Ahhoz, hogy az elutasító magatartást megváltoztassuk, szükséges, hogy az emberek tabuk nélkül beszélhessenek és kérdezhessenek egymástól, illetve egymásról. Fontos, hogy a tájékoztatás a pozitív szemléletkép kialakítását tükrözze, és az elfogadás, az egyenlőség hangsúlyozásával valósuljon meg. Az érzékenyítés és az ezt segítő játékos feladatok, valamint programok

nélkülözhetetlen részei, hogy a figyelmet a fogyatékosokra fókuszálja, illetve a fogyatékos személyek megértésére. A sokszínű, megfelelően felépített játékok és programok pozitívan befolyásolhatják a gyermekek szemléletét, amiben a pedagógusoknak nagy szerepe van (Meggyesné – Máténé 2015; Szekeres 2011).

Az óvodai neveléshez és az alapfokú iskolai oktatáshoz való hozzáférés a gyermek alapvető joga, amely nem korlátozható egyetlen tanköteles korú személy esetében sem. Az oktatási-nevelési intézményekben szükséges a gyermekek, kiemelten pedig a sajátos nevelési igényű gyermekek nevelési-oktatási szolgáltatásokra vonatkozó szükségleteit figyelembe venni. Az iskola-rendszer pontosan tükrözi a mindenkori társadalmi rétegződést, és ezzel együtt a társadalomban kódolt egyenlőtlenséget jól megfigyelhetővé teszi. Egyrészt az iskola a társadalom többségét adó középrétegek kommunikációs eszközeit részesíti előnyben, és emiatt a kisebbségi helyzetű, valamilyen etnikai vagy vallási csoportokhoz tartozó gyermekek teljesítménye alacsonyabb lehet a többségi gyermekéhez képest, még akkor is, ha az értelmi képességeik nem különböznek a többségi gyermekétől (Hegedűs 2020a). Másrészt az alacsonyabb társadalmi státuszú és sajátos nevelési igényekkel rendelkező gyermekek szükségleteire gyakran az oktatási rendszer nem tud adekvát differenciáló pedagógiai kínálatot válaszolni, ezért a különnevelő gyógypedagógiai intézmények által szűri ki őket a többségi gyermekek intézményeiből. Ezeknek a szelekciós mechanizmusoknak a működését már az 1970-es és az 1980-as évek elemzése is kimutatták, mert az akkor enyhe intellektuális képességzavarral, azaz enyhe értelmi fogyatékosággal diagnosztizált tanulók legalább fele még csak enyhe fokban sem volt érintett értelmi fogyatékosággal, viszont ezekbe az iskolákba, mintegy 50%-os arányban ilyen, például szociálisan hátrányos helyzetű vagy roma származású tanulókat iskoláztak be (Czeizel – Lányiné – Rátay 1978). A hátrányos helyzetű gyermekek enyhe értelmi fogyatékosá nyilvánításának megakadályozására 2003-ban az Oktatási Minisztérium létrehozta az Utolsó padból programot (Kemény 2004). 2011. évi CXCV tv. a nemzeti köznevelésről említi általánosan, hogy a gyermeknek, tanulóknak joga van a képességéhez mért oktatáshoz, valamint a gyógypedagógusnak, pedagógusnak joga, kötelessége ezt a képességhez mért differenciált oktatást biztosítani, de az Alaptörvényben ez nem jelenik meg konkrétan (Hegedűs 2020a; Laki 2013; Verdes 2005).

A KÜLÖNNEVELÉS ÉS EGYÜTTNEVELÉS DILEMMÁI A SAJÁTOS NEVELÉSI IGÉNYŰEK NEVELÉSÉBEN

Többféle szempont alapján lehet a társadalomban különböző csoportokat elkülöníteni, szegregálni egymástól, például vallási, földrajzi, faji, nemi és iskolai nézetek szerint. Az iskolai szegregáció kérdésköre érzékeny téma a mai modern társadalomban, ezért a vélemények is megoszlanak erről. Az iskolai szelekcióra, a gyermeket befogadó közösségre hatással lehet a szülők iskolázottsága is: az alacsony társadalmi státuszú szülők gyermekei a magas színvonalú oktatási rendszerben hátránnyal indulhatnak a többi tanulóval szemben, mert a családi szociális helyzet és a tanulmányi sikeresség szoros korrelációt mutat világszerte (Kertesi – Kézdi 2009). Ha a tanulókat képesség szerint szelektálják az osztályokon belül, az hozzájárulhat a tanulási problémák megjelenésére olyan módon, hogy a képességek szerinti szelektálás során a peda-

gógus ezekkel a tanulókkal szemben alacsonyabb elvárásokat támaszt, ami növeli a tananyagban való lemaradást (Papp 2004; Hegedűs 2020b; Sebestyén 2023).

Léteznek olyan intézmények, ahol külön osztályokat indítanak a sajátos nevelési igényű tanulóknak, azonban gyakrabban fordul elő, hogy teljesen elkülönített, izolált intézményekben tanulhatnak, nevelkedhetnek a sajátos nevelési igényű gyermekek. Több nézet alakult ki arról, hogyan lenne jobb a fogyatékos személyek számára az alapfokú oktatásban való részvétel. Vannak, akik azt vallják, hogy integráltan kell őket is oktatni az esélyegyenlőség érvényesülése érdekében, míg mások szerint a különnevelés a jobb megoldás, mert így biztosítható számukra a megfelelő szakember, eszköz, és mindenki egyéni ütemében fejlődhet. Hiába voltak az integrációra és az inklúzióra is törekvések (Havas – Liskó 2005), számszerűen ugyan többen nevelkednek együttnevelésben, de a teljes inklúzió közel sem valósul meg (Hegedűs 2020a; Hegedűs 2023).

A különnevelés egyik intézménytípusa az egységes gyógypedagógiai-módszertani intézmény (EGYMI), amiben lehet az eltérő tantervű általános iskola³. Az eltérő tantervű iskolákba a szakértői bizottság szakértői véleményében szereplő intézménykijelölés után vehető fel sajátos nevelési igényű tanuló. A szülő joga, hogy a gyermekét abba az eltérő tantervű iskolába írassa, amelyet a legjobbnak gondol a gyermeke számára, de a szakértői bizottság javaslatát figyelembe kell vennie, amihez segítségül egy intézményjegyzéket kap a bizottságtól. A nemzeti köznevelési törvény szerint az enyhe értelmi fogyatékos tanulók a statisztikai adatszolgáltatás alapján két főnek számítanak, ezért a minimumlétszám az osztály elindulásához öt fő, míg a maximumlétszám 13 fő, súlyosabb fogyatékos esetében (hallás-, látás-, mozgássérülés, autizmus spektrumzavar) 3 főként kell számolni a tanulóval. Az intézményben a sajátos nevelési igény típusának megfelelő szakirányos gyógypedagógus, konduktor foglalkoztatásával, a szülő igénye, a gyermek állapota és a szakértői bizottság rehabilitációs és rehabilitációs órák heti óraszámára vonatkozó javaslatának figyelembevételével kell megszervezni az oktatást. A tanórákon felül kötelező biztosítani az egészségügyi és pedagógiai célú rehabilitációs és rehabilitációs foglalkozásokat is a gyermekek számára (2011. évi CXC törvény és módosításai; Mesterházi – Szekeres 2019).

Varga (2015) szerint a magyar köznyelvben az esélyegyenlőség és a méltányosság fogalmát szinte szinonimaként használják, de fontos tisztázni, hogy a különböző tudományterületek eltérő értelmezéssel és definícióval használják ezt a két fogalmat. Például a jogban az eltérés fogalmi szinten is megjelenik: esélyegyenlőség (equality) és egyenlő esélyek (equity). Az esélyegyenlőség (equality) jogi szempontból egy olyan elv, amely a jogállam feltétele, rögzítették az alkotmányban, valamint magasabb szintű jogszabályokban, és garantálja, hogy az alapvető jogok, illetve az emberi méltóság kivétel nélkül biztosított legyen mindenki számára, így válik az adott országban jogilag mindenki egyenlővé. Pedagógiai értelmezésben a méltányosság a megjelenő különbséget hangsúlyozza, és arra utal, hogy ezt a hátrányt okozó különbségtételt ki kell zárni. Azonban ez mégsem elegendő feltétel a tényleges esélyegyenlőség létrejöttéhez,

³ Gyógypedagógiában eltérő tantervű általános iskolának számít az az intézmény, amely a többségi (tipikusan fejlődő) gyermekek számára készült kerettanterv helyett, speciális külön fogyatékosgáttípusnak megfelelő kerettanterv szerint működik (például enyhe értelmi fogyatékosok számára készült kerettantervek) (Mesterházi – Szekeres 2019).

így tenni kell azért, hogy a méltánytalan helyzetben lévők is részesülhessenek a felkínált javakból (Varga 2015).

Az integráció szót pedagógiai értelemben a sajátos nevelési igényű gyermekek és a normál fejlődési ütemű gyermekek együttnevelésének esetében használják a szakemberek. Az integráció általános, szociális értelmezésben az akadályozott ember jelenlétének az érvényesülését fejezi ki az óvodától kezdve a munkán át, egészen a szabadidő eltöltéséig. Pedagógiai feladatban az integráció jelentése, hogy didaktikai módszerekkel és eszközökkel támogatja az akadályozott és nem akadályozott gyermekek tanulását, fejlődését, valamint az életre való felkészítését. Ennek a folyamatnak az eredményessége függ a nevelő és nevelt közötti kapcsolattól, a kooperáció minőségétől és a kölcsönösétől. Fontos, hogy a kölcsönösség a fogyatékos és a nem fogyatékos tanulók, valamint a pedagógus részéről is megvalósuljon. Az alkalmazkodásban három fázis különíthető el: (1) az asszimiláció szakasza, ahol a speciális nevelési szükségletű egyén alkalmazkodik a többséghez, (2) az akkomodáció szakaszában a többség alkalmazkodik az egyénhez, (3) az adaptáció szakasza pedig mind a két fél kölcsönös alkalmazkodását megkívánja (Csányi 2000). Az asszimilációs szakasz tulajdonképpen magába foglalja az integrációt, ahol a gyermek nevelési, oktatási intézménybe történő fogadása semmilyen pedagógiai stratégiaváltást nem követel a többségi intézmény részéről, a gyógypedagógus feladata pedig az, hogy a gyermek speciális nevelési igényét kielégítsék. Ahhoz, hogy a gyermekeket megfelelően integrálhassák a többségi intézményekbe, arra van szükség, hogy ne csak fizikailag, hanem intellektuálisan, szociálisan és érzelmileg is részt vegyenek a közösségben; illetve az intézményben azzal a módszerrel biztosíthatnak egyenlő esélyt minden gyermek számára, hogy egyesítik a pedagógusok és gyógypedagógusok szakmai ismereteit, kompetenciáit. Ehhez hasznos lenne a pedagógusképzés során mélyebb gyógypedagógiai ismeretek szerzése a nem gyógypedagógia képzésben résztvevők számára is, hogy a többségi intézményekben nevelő-oktató tevékenységet végző pedagógusok is sikereket érhessenek el az integráció megvalósítása közben (Papp 2004; Wilgosh 1992), mert ez még napjainkban is nagy kihívás a pedagógiában (Trembulják 2022).

Az integráció (fogadás) és az inklúzió (befogadás) szavak nem szinonimái egymásnak, mert az inklúzió másfajta szemléletmóddal közelíti meg a fogyatékos személyeket. A befogadással bővül az intézményi eszköztár, a pedagógusi kompetencia új szintre emelkedik, és a gyógypedagógus is egyenrangú félként vesz részt a nevelési-oktatási folyamatban, valamint a tantestület is szemléletváltáson megy keresztül. Az inklúzió abban az esetben jön létre, ha a többségi társadalom, intézmény és a fogyatékos személyek kölcsönösen alkalmazkodnak egymáshoz (Papp 2004).

A KUTATÁS BEMUTATÁSA

A kutatás célja és hipotézisei

A gyógypedagógia tágabb értelemben valamilyen szomatikus és/vagy intellektuális képességeket érintő fogyatékos gyermekek, fiatalok, felnőttek tanulmányozásával, nevelésével-oktatásával, társadalmi beágyazottságával foglalkozó tudományt jelöli, míg szűkebb értelmezésben a fogyatékosággal élő személyek nevelési-oktatási módszerét jelenti (Zászkalicky –

Verdes 2004). Tágabb értelemben gyógypedagógiának az is a feladata, hogy a fogyatékossgal élő személyeket elfogadja, amelynek alapja, hogy a pedagógus jó példát mutasson, és előítélektől mentesen hozzon megfelelő döntéseket a munkája során (Zétényi 1998), így lényeges annak vizsgálata, hogyan is vélekednek a fogyatékossgal élő gyermekekről, személyekről.

A jelen kutatás célja annak vizsgálata, hogy a gyógypedagógusok és többségi pedagógusok (2. ábra) mennyire elfogadók a különböző fogyatékossgal élő gyermekekkel, felnőttekkel szemben, milyen nehézségeik vannak a sajátos nevelési igényű gyermekekkel kapcsolatban, valamint megítélésük szerint a társadalom mennyire elfogadó. A kérdőív segítségével az alábbi kérdésekre keressük a válaszokat:

- Milyen különbség van a gyógypedagógusok és többségi pedagógusok fogyatékossgal élő gyermekek és felnőttek elfogadásában a fogyatékossgal típusától függően?
- Milyen az oktatási-nevelési intézményekben az ismeretek átadása a fogyatékos gyermekek számára?
- Saját életükben milyen mértékben fogadják el a fogyatékos személyeket a pedagógusok?

A szakirodalom feltárása után és a felmerülő kérdéseket megvizsgálva a következő hipotéziseket fogalmaztuk meg:

1. A női pedagógusok elfogadóbbak, mint a férfi pedagógusok.
2. A vallásos emberek nagyobb mértékben támogatják az integrációt.
3. A többségi pedagógusok kevésbé elfogadóbbak az SNI gyermekekkel, tanulókkal szemben.
4. A gyógypedagógusoknak kisebb mértékben nehéz a sajátos nevelési igényű gyermekek ellátása, mint a többségi pedagógusoknak.
5. Az SNI gyermekeket és tanulókat saját gyermekük életében kevésbé fogadnák el a pedagógusok a fogyatékossgal típusától függően.

A KUTATÁS ÉS A MINTA BEMUTATÁSA

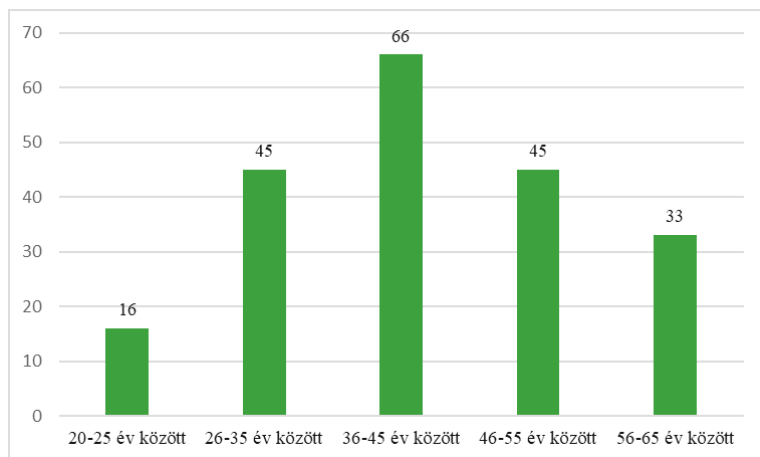
Vizsgálatunkhoz a kvantitatív kérdőíves adatfelvétel módszerét választottuk, amelyet a válaszadók anonim módon töltek ki, ezzel hozzájárulva ahhoz, hogy minél őszintébben és nyitottabban válaszolhassák meg a kérdéseket. Kérdőívben 34 kérdést fogalmaztunk meg, ezek többsége zárt kérdés volt, ezen belül is a legtöbb feleletválasztós. A kérdőívet célirányosan személyesen, papíralapon juttattuk el pedagógusok és gyógypedagógusok részére, illetve az interneten elektronikus üzenetküldő felületek használatával küldtük el a pedagógusoknak célirányosan gyógypedagógiai intézményeket felkeresve, valamint ismertségi alapon, ezáltal kényelmi mintavételi eljárást alkalmaztunk. A kérdőív nem volt nyilvános, ezáltal biztosítva, hogy csak pedagógusok és gyógypedagógusok tölthessék ki. Az adatokat SPSS statisztikai programmal elemeztük, amely során keresztábra és ANOVA-elemzéseket végeztünk. Az elemző program lehetőséget biztosított arra, hogy egyes kérdések esetében az itemek összehasonlásra kerüljenek, ezáltal új változókat hoztunk létre, valamint lehetővé tette, hogy szignifikanciaszintet számoljunk az egyes csoportok között.

A kutatás során 205 fő töltötte ki a kérdőívet, ezen belül 106 fő pedagógus és 99 fő gyógy-pedagógus. A kérdőív kitöltői között 165 fő nő és 40 férfi pedagógus volt, ami tükrözi a pedagógustársadalomban lévő női túlsúlyt (1. ábra).

Az életkort tekintve a kitöltők között többségben vannak a 36–45 év közöttiek (66 fő), míg a 26–35, valamint a 46–55 év közöttiek, 45–45-en. A fiatal pályakezdők kevesebben töltötték ki a kérdőívet (16 fő), az 55 év feletti korosztályból pedig 33 kitöltés érkezett. Az életkort azért tartottuk fontosnak, mert a kutatásban akkor kapunk diverzebb képet, hogy ha többféle életkorú pedagógust megkérdezzük (1. ábra).

1. ábra. A pedagógusok életkor szerinti megoszlása (fő, N = 205)

Forrás: saját szerkesztés

A válaszadók területi megoszlásáról elmondható, hogy a legtöbben (65 fő) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből válaszoltak a kérdésekre, ezt követően Békés megyéből érkezett a második legtöbb kitöltés (23 fő), míg a harmadik leggyakrabban válaszként megjelölt megye Hajdú-Bihar lett (18 fő).⁴ A kitöltők lefedték Magyarország teljes területét, legalább 2 kitöltés érkezett minden megyéből. A kérdések között szerepelt az is, hogy milyen típusú településen laknak a kérdőívet kitöltő pedagógusok. A megkérdezett pedagógusok válaszaik szerint 9 fő (4,4%) a fővárosban, 59 fő (28,8%) megyeszékhelyen, 96 fő (46,8%) városban és 41 fő (20%) falun, tanyán él.

Végzettségüket tekintve a többségi pedagógusok közül a legtöbben középiskolai tanári diplomával rendelkeznek (38 fő), majd ezt követi a tanítói (23 fő) és az általános iskolai tanári (22 fő) végzettségűek csoportja. Az egyéb végzettségre vonatkozó válaszlehetőséget 5 fő jelölte meg, ebből 2 fő fejlesztőpedagógusként, 1 fő iskolapszichológusként, 1 fő kollégiumi nevelőtanárként és szintén 1 fő hittan oktatóként dolgozott a válaszadás idején köznevelési-köz-

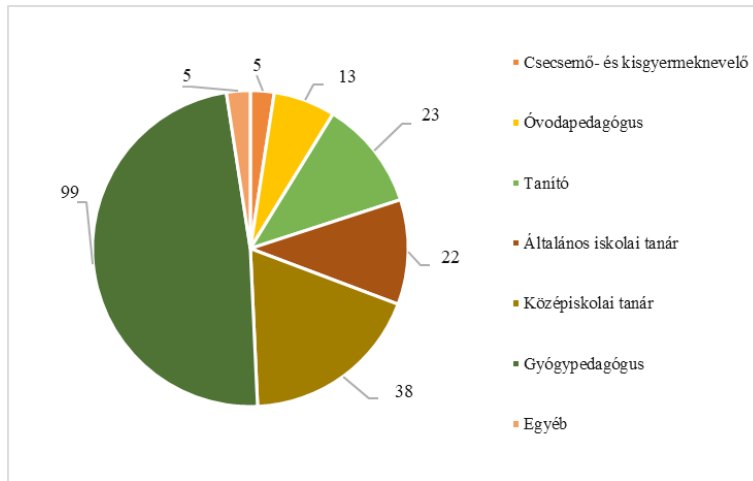
⁴ A kutatás még a megyék vármegyékké átnevezése előtt készült, ezért használjuk tanulmányunkban egységesen ezt a megnevezést.

oktatási intézményekben (2. ábra). A kutatásban szerettünk volna minél többféle munkakörben dolgozó pedagógus választ megismerni, ami egyben a kutatás korlátját is adhatja, mert általában a korai életszakban lévő gyermekekkel foglalkozó pedagógusok elfogadóbbak, mint az iskolában dolgozó pedagógusok, de a kutatásunkban nem volt cél ezeknek a csoportoknak a külön vizsgálata. Kutatásunk másik korlátja az, hogy nem reprezentatív mintavételi eljárást alkalmaztunk, ezáltal az adataink nem általánosíthatók, viszont a különbségek, így is jól vizsgálhatók és további kutatások alapjai lehetnek.

2. ábra. A pedagógusok megoszlása végzettség alapján (fő, N = 205)

Forrás: saját szerkesztés

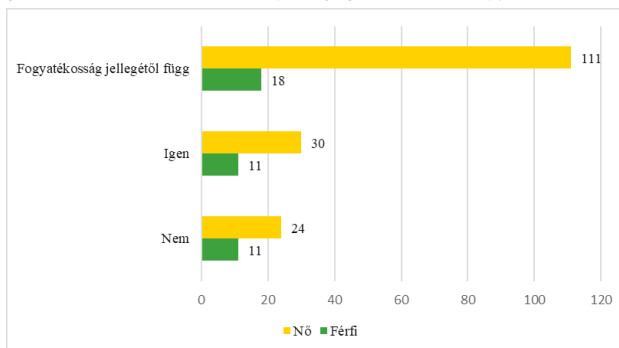
A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK BEMUTATÁSA

A pedagógusok integrációról alkotott véleménye

Először összehasonlítottuk a pedagógusok neme alapján az integráció elfogadását, amely alapján arra szerettünk volna választ kapni, hogy a nők vagy a férfiak az elfogadóbbak, ha az integrációval kapcsolatban kell állást foglalniuk. A 3. ábrán látható a 165 nő közül 111 nő (67,3%) a fogyatékosság függvényében integrálná a fogyatékos gyermekeket, tanulókat, továbbá a megkérdezett nők közül 30 fő (18,2%) támogatja az integrálást, míg 24 fő (14,6%) visszautasítja az integráció elvét. A 40 férfi kitöltő közül 18 fő (45%) támogatja az integrálás kérdését a gyermek, tanuló fogyatékoságának függvényében, míg a többi válaszadó ugyanolyan arányban (11–11 fő) (27,5%–27,5%) választotta az „Igen” és a „Nem” válaszlehetőségeket. Összességében látható, hogy a nők elfogadóbbak az integrálással kapcsolatban, mint a férfiak.

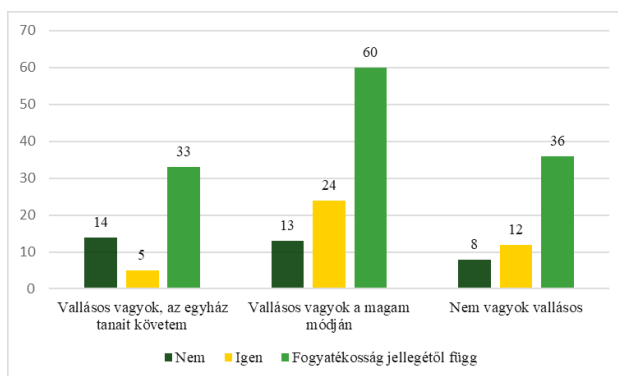
3. ábra. Az integrálásról alkotott vélemény a pedagógusok neme alapján (fő, N=205, szign.=0,029)

Forrás: saját szerkesztés

A demográfiai kérdések között rákérdeztünk, hogy a válaszadó pedagógusok milyen mértékben vallásosak, mert a kutatás során felmerült az a gondolat, hogy a vallásosság befolyásolja a pedagógus szemléletmódját az integráció kérdésével kapcsolatban. A 205 kitöltő pedagógus közül 52 fő egyház tanai szerint vallásos, 97 fő a maga módján vallásos, így összesen 149 fő válaszolta, hogy valamilyen módon vallásos, míg 56 fő nem vallásos semmilyen formában. Kereszttábla-elemzés lefuttatásával vizsgáltuk, hogy a válaszadók milyen mértékben értenek egyet a fogyatékos gyermekek ép társaikkal való együttnevelésében. A vallásos pedagógusok közül 27 fő (18,1%) negatív attitűdöt tanúsít az integráció szükségességével kapcsolatban, ami magasabb eredmény, mint a 8 (14,3%) nem vallásos személy által jelölt „Nem” az integrációval kapcsolatos kérdésnél. Az integráció támogatásában az egyház szerint vallásos személyek 5 fő (9,7%) támogatja feltétel nélkül az integrációt, a maga módján vallásosak közül 24 fő (24,7%), míg a nem vallásosak közül 12 fő (21,4%). Az eredmények között nincs szignifikáns különbség, de tendenciaként az látható, hogy a vallásos pedagógusok kevésbé támogatják fogyatékosággal élő gyermekek integrálását.

4. ábra. A vallásosság és az integrációról kialakított vélemény összehasonlítása (fő, N = 205)

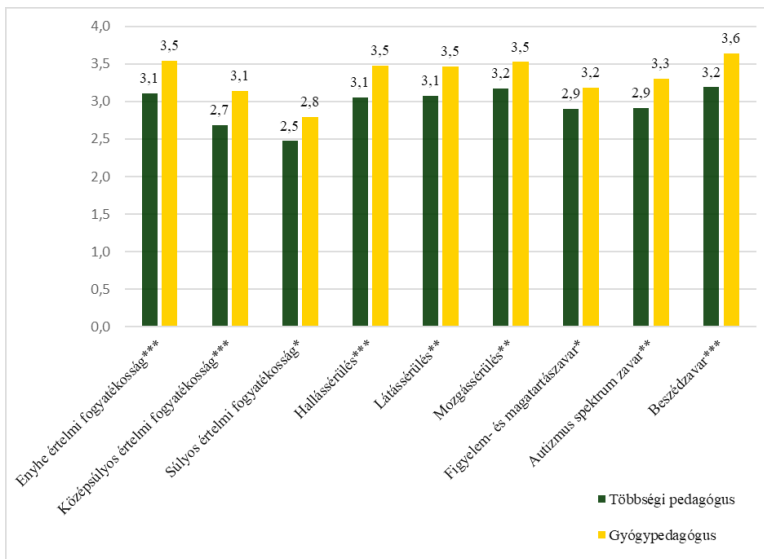
Forrás: saját szerkesztés

Gyógypedagógusi és többségi pedagógusi munka az SNI gyermekekkel

A kérdőívben négyfokú Likert-skálával mértük, és az eredményeket ANOVA-elemzéssel vizsgáltuk, hogy a többségi és a gyógypedagógusok mennyire fogadnák el a csoportjukba/osztályukba járó atipikusan fejlődő gyermekeket, tanulókat. Összességében elmondható, hogy a két csoport között minden fogyatékoságtípus elfogadása esetében szignifikáns különbség van (5. ábra). A gyógypedagógusok szakmájukból adódóan sokkal elfogadóbbnak bizonyulnak, mint a többségi pedagógusok, de a többségi pedagógusok körében is voltak kimutatható eredmények az atipikusan fejlődő gyermekekkel, tanulókkal kapcsolatos pozitív attitűdről. Megfigyelhető azonban, hogy az elfogadás mértéke teljes mértékben függ a fogyatékoság típusától, mert amíg a fogyatékoság meglete enyhébbnek vélhető vagy valamilyen érzékszervi, mozgásszervi vagy beszéd-fogyatékoság áll fent, addig jellemzőbb az elfogadás. Viszont a valamilyen súlyosabb fogyatékoság – például az autizmus spektrumzavar, középsúlyos és súlyos értelmi fogyatékoság, valamint a figyelem és magatartászavarral küzdő gyermekek, tanulók – elfogadásával kapcsolatban mind a két pedagóguscsoport kevésbé elfogadó attitűdöt mutatott, aminek oka lehet, hogy ezek a zavarok sokkal jobban nehezítik a gyermek integrálását, valamint olyan magatartási tüneteket mutathatnak, amelyekkel a pedagógusoknak nincs megfelelő megoldási, kezelési módszerük.

5. ábra. Atipikusan fejlődő gyermek jelenlétének elfogadása a pedagógus saját csoportjában/osztályában (N = 205, szign. = *** < 0,001, ** 0,001–0,01, *0,01–0,05)

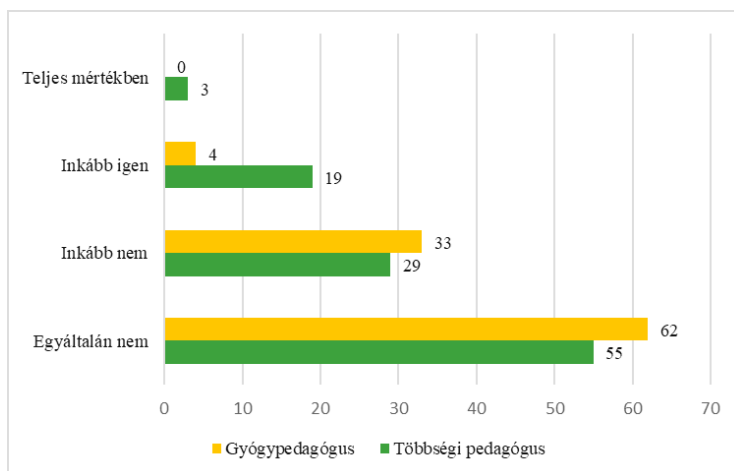
Forrás: saját szerkesztés

A kérdéssorban egy négyfokú Likert-skálán vizsgáltuk, hogy a pedagógusoknak mennyire okozna nehézséget a már meglévő csoportjukban/osztályukban elmagyarázni a többségi

gyermek számára, hogy egy sajátos nevelési igényű gyermek/tanuló érkezik hozzájuk (6. ábra). A 106 többségi pedagógus közül 55 fő (51,8%) válaszolta, hogy neki egyáltalán nem okozna gondot, hogy elmagyarázza a többségi gyermekeknek egy SNI gyermek/tanuló érkezését a csoportba/osztályba, míg a gyógypedagógusok közül 62 fő (62,6%) válaszolta ugyanezt. Ezen felül a többségi pedagógusok közül 29 fő (20,7%) jelölte válaszában az „Inkább nem” lehetőséget, ezzel jelezve, hogy előfordulhatnak nehézségek, de nem okoz jelentős gondot a sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló érkezésének előkészítése. A gyógypedagógusok közül 33-an (33,3%) választották az előbb említett válaszlehetőséget, ami összességében azt mutatja, hogy a gyógypedagógusok szakmai tudásuknak köszönhetően nem érzik nehézségnek a többségi tanulók számára elmagyarázni és megértetni velük, hogy vannak atipikus fejlődésmentű gyermekek, tanulók (6. ábra).

6. ábra. Mennyire okoz nehézséget a pedagógusnak a csoport/osztály számára elmagyarázni az SNI gyermek érkezését? (N = 205, szign. = 0,004)

Forrás: saját szerkesztés

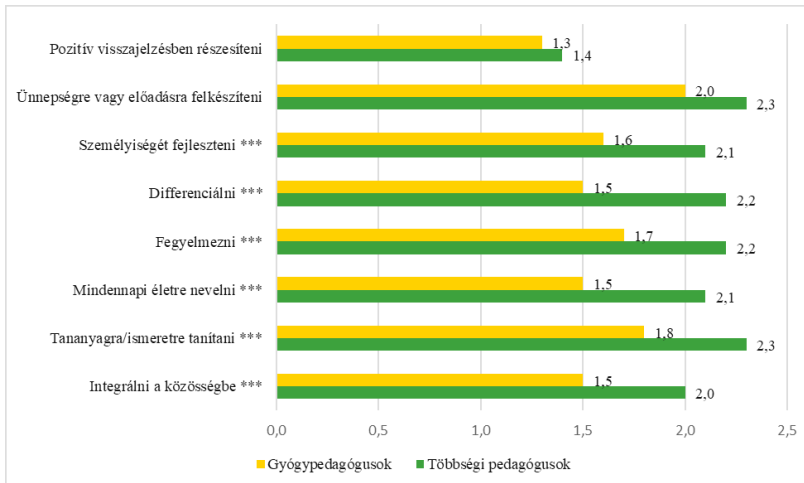
A kutatásban kitértünk arra is, hogy a pedagógusoknak mennyire nehéz a sajátos nevelési igényű gyermekeket, tanulókat integrálni a csoport-/osztályközösségbe, fegyelmezni őket, a számukra megfelelő módon megtanítani az adott tananyagot/ismeretet, differenciálni vagy akár a tanuló személyiségét fejleszteni. Továbbá rákérdeztünk arra is, hogy milyen mértékben okozna nehézséget a válaszadók számára a mindennapi életre nevelés, iskolai vagy iskolán kívüli ünnepségre vagy előadásra felkészítés, valamint a pozitív visszajelzés a sajátos nevelési igényű tanulók felé. A válaszokat ez esetben is négyfokú Likert-skálán mértük, ahol az 1 az egyáltalán nem, míg a 4 a teljes mértékben válaszlehetőséget jelentette.

A pedagógusok válaszai alapján megfigyelhető a 7. ábrán, hogy átlagosan a pedagógusoknak inkább nem okoz nehézséget a sajátos nevelési igényű gyermeknek, tanulóknak új ismeretet/tananyagot tanítani (többségi pedagógusok 2,3; gyógypedagógusok 1,8), valamint ünnepségre vagy előadásra felkészíteni őket (többségi pedagógusok 2,3; gyógypedagógusok 2,0) is-

kolai keretek között. A többségi pedagógusok átlagosan úgy gondolják, hogy a sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló differenciálása (2,2) és fegyelmezése (2,2) valamint személyiségfejlesztése (2,1) és mindennapi életre nevelése (2,1) inkább nem okozna nekik nehézséget. Mindemellett a gyógypedagógusok személyiségfejlesztésre (1,6), differenciálásra (1,5) mindennapi életre való nevelésre (1,5) és közösségbe való integrálásának (1,5) átlaga jóval kisebb értéket mutat, ami a szakmai háttérükre vezethető vissza. A gyógypedagógusok is elismerték, hogy a fegyelmezés területén is akadnak néha problémák (1,7), azonban könnyen megtalálják azokat a módszereket, amelyekkel a fegyelmezés során el tudják érni a kívánt hatást. Egyetlen pontban értettek megközelítőleg egyet a pedagógusok, miszerint a pozitív visszajelzés egyáltalán nem okoz nehézséget sem a többségi pedagógusoknak (1,4), sem pedig a gyógypedagógusoknak (1,3). Szignifikáns különbség alakult ki tehát a legtöbb esetben a többségi pedagógusok és a gyógypedagógusok eredményei között a közösségbe való integrációról, a tananyag/ismeret tanításáról, a mindennapi életre nevelésről, a fegyelmezésről, a differenciálásról és a személyiségfejlesztésről kialakított vélemények vagy tapasztalatok alapján, míg a pozitív visszajelzésekben és az ünnepekre való felkészítésében nincs szignifikáns különbség.

7. ábra. Sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló a pedagógusok csoportjában/osztályában (N = 205, szign. = *** < 0,001)

Forrás: saját szerkesztés

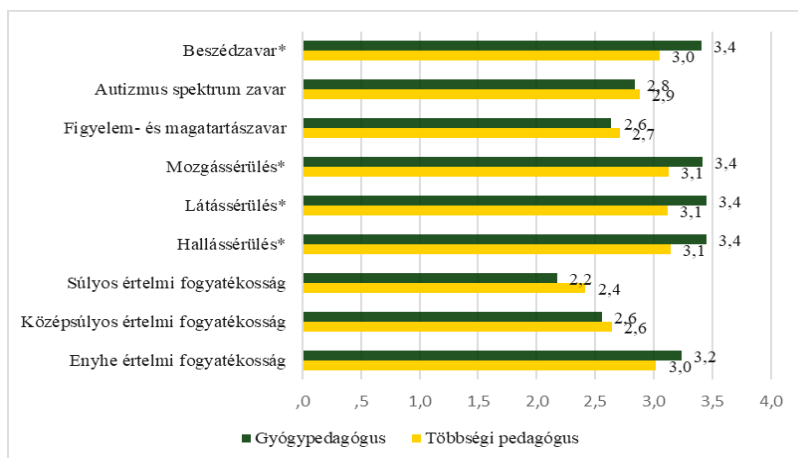
SNI gyermekek, tanulók elfogadása a pedagógus gyermekének életében

A következő elemzések során bővebb információkat kaphattunk arról négy fokú Likert-skála átlagolása alapján, hogy a pedagógusok szülőként hogyan fogadnák, ha gyermekük életében különböző szintereken jelenne meg valamilyen fogyatékossgal élő gyermek, tanuló. Megfigyelhető a 8. ábrán, hogy a gyógypedagógusok és a többségi pedagógusok között szignifikáns különbség alakult ki a hallás-, látás- és mozgássérült, valamint a beszédzavarral küzdő és eny-

he értelmi fogyatékos gyermekek, tanulók elfogadásával kapcsolatban. Míg az autizmus spektrumzavar esetében a pedagógustársadalom is kezd egyre elfogadóbb attitűdöt mutatni, addig a középsúlyos és súlyos értelmi fogyatékos, valamint a figyelem- és magatartászavarral küzdő gyermekek, tanulók esetében az elutasítás nagyobb mértékben jelen van az elfogadáshoz képest.

8. ábra. SNI gyermek, tanuló elfogadása a saját gyermekük csoportjában/osztályában (N = 205, szign. = *0,01–0,05)

Forrás: saját szerkesztés

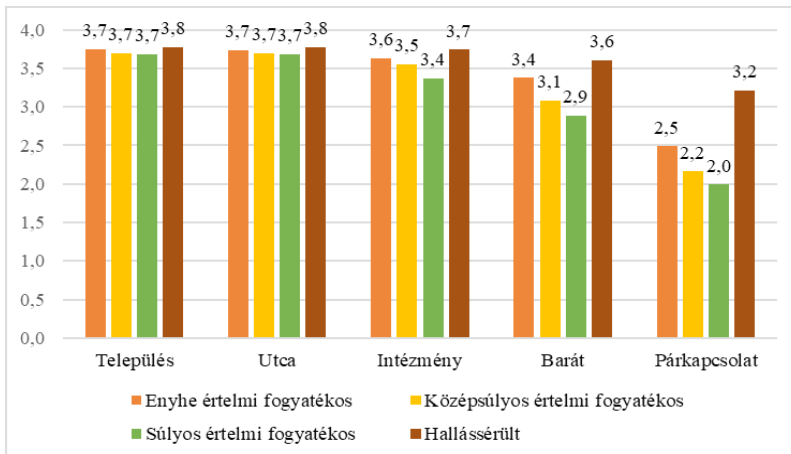
A 9. ábrán látható, hogy az összevont pedagógusválasztót elemezve szülőként milyen mértékben elfogadók, ha gyermekük életében egyre közelebbi szintereken kellene elfogadni, bármilyen fogyatékossgal élő kortárs jelenlétét. A pedagógusok átlagosan úgy gondolták, hogy az enyhe, középsúlyos és súlyos értelmi fogyatékossgal (3,7), valamint a hallássérüléssel élő gyermekeket (3,8), tanulókat a gyermek életében szinte teljes mértékben elfogadnák, ha a gyermekkel egy településen, illetve egy utcában élnek. Csökkenő tendenciát mutat a továbbiakban a gyermek életére közvetlenül ható jelenlét, amikor a gyermek már saját maga is számos alkalommal találkozna atipikusan fejlődő társaival. A pedagógusok elfogadók a fogyatékos gyermek, tanuló jelenlétével kapcsolatban az intézményekben, ha az enyhe értelmi fogyatékossgal (3,6); a középsúlyos értelmi fogyatékossgal (3,5) esetén a pedagógusok szülőként még mindig elfogadók; súlyos értelmi fogyatékos gyermek, tanuló esetében (3,4) a pedagógusok átlagosan viszont már úgy gondolták, hogy gyermekük életében a korábban említett súlyos fokú intellektuális képességzavarral küzdő gyermek jelenlétét a nevelési-oktatási intézményben kisebb mértékben ugyan, de elfogadnák. A hallássérült gyermek, tanuló (3,7) intézményben való jelenléte a megjelölt válaszok alapján teljes mértékben elfogadott a pedagógus szülők körében. További csökkenő átlagok figyelhetők meg a 9. ábrán a „barát” lehetőségnél, ahol az enyhe (3,4), a középsúlyos (3,1) és a súlyos (2,9) értelmi fogyatékossgal élő gyermeket inkább elfogadják gyermekük barátjaként, ezzel szemben a hallássérült gyermek, tanuló (3,7)

esetében az elfogadás mértéke még mindig magas átlagot mutat, tehát az értelmi képességek csökkenése jobban befolyásolja a szülői elfogadást.

A szociális távolság mérésének utolsó elemeként a párkapcsolat lehetőségének elfogadására kérdeztünk rá. Ebben az esetben azt szerettük volna megtudni, hogy a pedagógusok szülőként mennyire fogadják el, ha gyermekük a korábban már említett fogyatékossgal élő személyek közül választ társat. Abban az esetben, ha a pedagógus gyermeke párkapcsolatba lépne egy hallássérülttel, a pedagógusok válaszáának átlaga 3,2, vagyis nem okozna számukra nehézséget az elfogadás. Az intellektust érintő fogyatékossgal esetében kapott eredmények viszont már inkább elutasítást mutattak. A pedagógusok válaszait tekintve az enyhe értelmi fogyatékossgal élő társat (2,5) a pedagógusok már alacsonyabb átlaggal illették. Ezzel szemben a súlyosabb értelmi fogyatékossgal esetében úgy, mint a középsúlyos (2,2) és súlyos értelmi fogyatékossgal élő (2,0) személyvel kialakított párkapcsolatnál még alacsonyabb értékeket látunk. Ezek alapján elmondható, hogy a pedagógusok a gyermekük életében kevésbé fogadják el az értelmi fogyatékos személyt, mint a pedagógusi munkájuk során.

9. ábra. A pedagógusok viszonyulása a fogyatékos személy jelenlétéről a saját gyermekük életében (N = 205)

Forrás: saját szerkesztés

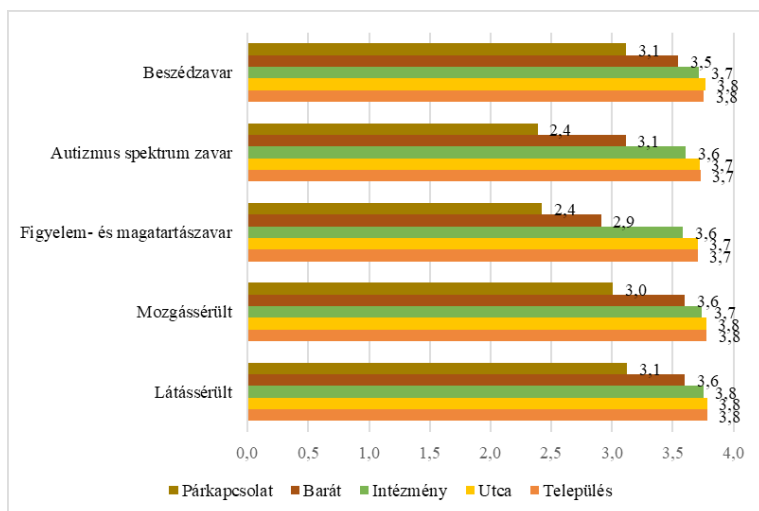
A 10. ábrán a további fogyatékossgáltípusokkal kapcsolatos eredmények láthatók arról, hogy a megkérdezett pedagógusok mennyire fogadják el őket a saját gyermekeik életében. A látássérült személyek jelenlétével kapcsolatban a pedagógusok azonos mértékben, teljesen elfogadják a településen, az utcában és az intézményben (3,8), a barátkozást (3,6) tekintve a pedagógusok átlagosan szintén elfogadóbbak, ha gyermekükről van szó, de a párválasztás szempontjából a pedagógus szülők csak inkább elfogadják a látássérült személyt. A mozgássérültek esetében a pedagógusok átlagosan elfogadó magatartást mutattak az egy településen (3,8), egy utcában (3,8) és egy intézményen belüli (3,7) jelenléttel kapcsolatban. A barátként (3,6) a mozgássérült személy teljes mértékben elfogadott a szülőknél, és a saját gyermekük párkapcsolatát (3,0) tekintve is inkább elfogadják a mozgássérült társat. A figyelem- és magatartásza-

var, valamint az autizmus spektrumzavar tekintetében egyformán gondolkodtak szülőként a pedagógusok, mert mindkét esetben azonos eredmények születtek a település (3,7), az utca (3,7) és az intézményen belüli (3,6) jelenlétről.

A barátkozás szempontjából az autizmus spektrumzavarral (3,1) és figyelem- és magatartászavarral küzdőket (2,9) a pedagógusok átlagosan inkább elfogadják gyermekük életében, míg a párkapcsolatnál már kevésbé, mert mindkét fogyatékosági csoportba tartozók jelenlétét egyformán alacsonyabbra értékelték (2,4). A beszédzavarral küzdő gyermek, tanuló jelenlétét a pedagógusok saját gyermekük életében a településen (3,8), valamint az utcában (3,8), az intézményen belül (3,7) és gyermekük barátjaként (3,5) teljes mértékben elfogadnák, míg a gyermekük párkapcsolatában (3,1) a beszédzavarral küzdő társat csak inkább elfogadják.

10. ábra. A pedagógusok viszonyulása a fogyatékos személy jelenlétéről a saját gyermekük életében (N = 205)

Forrás: saját szerkesztés

ÖSSZEZÉS

A kutatásban kérdőíves attitűdvizsgálatot végeztünk a többségi és a gyógypedagógusok körében a saját, illetve gyermekük életében megjelenő fogyatékos személyekkel kapcsolatban. Az első hipotézisünk igazolódott, mert a nők kisebb mértékben nem támogatták az integrációt, mint a férfiak. A kutatás eredményeként nem került igazolásra a második hipotézisünk, miszerint a vallásos emberek támogatnák az integráció megvalósulását nagyobb mértékben, mint a nem vallásos pedagógusok. Az általunk megkérdezett gyógypedagógusok elfogadóbb attitűdöt mutatnak a válaszadó többségi kollégáikkal szemben, tehát az erre vonatkozó hipotézisünk (3.) igazolódott.

A negyedik hipotézisünk igazolódott, miszerint a többségi pedagógusoknak több szempont alapján sem okoz nehézséget a sajátos nevelési igényű gyermekekkel való munka. Vi-

szont azt fontos megjegyezni, hogy a válaszoló többségi pedagógusok is magas értékeket adtak, bár azt nem tudjuk, hogy ezek mennyire valódi nézeteiket tükrözik vagy az elvárt választ adták. Az utolsó, 5. hipotézisünk szintén igazolódott, mert a pedagógusok a fogyatékos típusától függően értenek egyet azzal, hogy a gyermekük kapcsolatba kerüljön ilyen gyermekekkel, felnőttekkel. Magas szintű elfogadás figyelhető meg a beszéd fogyatékos, hallás-, látás- és mozgássérült, valamint az enyhe értelmi fogyatékos gyermek, tanuló esetleg kortárs viszonyrendszerében, míg az elutasítás figyelhető meg inkább az autizmus spektrumzavar, a figyelem- és magatartászavar, illetve a középsúlyos- és súlyos értelmi fogyatékos esetében. A válaszadók az SNI gyermekeket a tanulók a saját gyermekük csoportjában/osztályában kevésbé fogadják el, mint például, ha csak egy településen, vagy utcában élnek, viszont a szorosabb, baráti vagy párkapcsolathoz képest elfogadóbbak.

A szakirodalmi elemzés során azonos eredmény figyelhető meg, miszerint a pedagógusok az alábbi fogyatékos típusokat nevezik meg az alábbi felsorolásban az elfogadástól az elutasításig: mozgás- vagy valamilyen érzékszervi sérült fiatalok, valamint enyhébb fogyatékossgal élő gyermekek, tanulók, komplex probléma, fogyatékossg (autizmus, középsúlyos, súlyos értelmi fogyatékos) esetén az elutasítás irányába mutatnak az eredmények. A komolyabb tanulási vagy viselkedési zavarokkal küzdő gyermekek esetében a pedagógusok negatív attitűdöt mutatnak (Szekeres 2011).

Összességében a kutatásunknak több korlátja is van, az eredményeink nem általánosíthatók, de mégis több területen felhasználhatók. Véleményünk szerint nagyobb mintán volna lehetőség további vizsgálatokat végezni, megvizsgálni a többségi pedagógusok csoportjai közötti különbséget, valamint volna arra lehetőség, hogy azoknak a csoportoknak az integrálását is elősegítsük, amelyeket a többségi pedagógusok elutasítanak. További kutatásokban lehetne azokra a csoportokra fókuszálni, amelyeket a pedagógusok jobban elutasítanak, valamint a többségi pedagógusoknak azokon a területeken segítséget adni, amelyeken nem érzik magukat magabiztosnak.

IRODALOM

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről

Bánfalvy Cs. (2012): *Gyógypedagógiai szociológia*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.

Czeizel E. – Lányiné Dr. Engelmayer Á. – Rátay Cs. (1978): *Az értelmi fogyatékossgok kóreredete a „Budapest vizsgálat” tükrében*. Budapest: Medicina.

Csányi Y. (2000): A speciális nevelési szükségletű gyermekek és fiatalok integrált nevelés-oktatása. In: Illyés S. (szerk.): *Gyógypedagógiai alapismeretek*. Budapest: ELTE BGGYFK, 377–408.

Havas G. – Liskó I. (2005): *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában*. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet. https://ofi.hu/sites/default/files/attachments/266_liskocigaltiskszegreg.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 01. 18.)

Hegedűs R. (2020a): Hátrányos helyzetű gyermekek óvodai nevelése és gyógypedagógiai ellátása. In: Varga A. – Andl H. – Molnár-Kovács Zs. (szerk.): *Új kutatások a neveléstudomá-*

- nyokban 2019. *Neveléstudomány: Horizontok és Dialógusok. I. kötet.* Pécs: MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság, PTE BTK Neveléstudományi Intézet. 221–232.
- Hegedús R. (2020b): *Kompetenciák – hátrányok – térségek. Avagy honnan s hogyan jutnak el a hátrányos helyzetűek a felsőoktatásba?* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Hegedús R. (2023): Sajátos nevelési igényű gyermekek, tanulók számának területi és statisztikai elemzése. *Educatio*, 32(2): 228–246. <https://doi.org/10.1556/2063.32.2023.2.4>
- Kemény P. (2004): Utolsó Padból Program és az integráció kapcsolata. *Gyógypedagógiai Szemle*, 32(4): 257–266.
- Kertesi G. – Kézdi G. (2009): *Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után.* Budapest Working Papers on the Labour Market No. BWP – 2009/6. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/108447/1/bwp0906.pdf> (Utolsó letöltés: 2024. 01. 18.)
- Laki I. (2013): A fogyatékossgal élő emberekről. *Neveléstudomány: Oktatás – Kutatás – Innováció*, 1(3): 79–84.
- Meggyesné Hosszu T. – Máténé Homoki T. (2015): *A társadalmi érzékenyítés módszertana kisgyermekkorban I.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem JGYPK Mentor(h)áló 2.0 program – digitális tananyagok. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/A_tarsadalmi_erzenyenes_modszertana_kisgyermekkorban/index.html (Utolsó letöltés: 2024. 01. 18.)
- Mesterházi Zs. – Szekeres Á. (szerk.) (2019): *A nehezen tanuló gyermekek iskolai nevelése.* Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.
- Papp G. (2004): *Tanulásban akadályozott gyermekek a többségi általános iskolákban.* Pécs: Comenius.
- Pongrácz K. (2015): Tanulók fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdjének vizsgálata. *Gyógypedagógiai Szemle*, 43(4): 290–304.
- Réti Cs. – Csányi Y. (1998): Gyakorló pedagógusok és leendő tanítók attitűdjének felmérése az integráció témájában. *Gyógypedagógiai Szemle*, 26(2): 81–89.
- Sebestyén K. (2023): *Kik és miért tanulnak németet az érettségét adó képzésekben?* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Szekeres Á. (2011): *Enyhén értelmi fogyatékos gyermekek szociális integrációja az általános iskola 4. 5. és 6. osztályában.* Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Trembulyák M. (2022): Az együttnevelés hiányzó láncszemei. In: K. Nagy E. – Egri T. – Jaskóné Gácsi M. (szerk.): *„Értéktanteremtés – Kihívások a pedagógiában, gyógypedagógiában és a tanárképzésben”.* Tanulmánykötet a XIII. Országos Taní-tani Konferenciáról. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 278–283.
- Varga A. (2015): *Az inklúzió szemlélete és gyakorlata.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlislócki Henrik Szakkollégium.

- Verdes T. (2009): Súlyosan, halmozottan fogyatékos gyermekek és fiatalok a közoktatásban. In: Könczei Gy. (szerk.): *A súlyos és halmozott fogyatékossgal élő emberek helyzete Magyarországon*. I. kötet. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar. 86–152.
- Wilgosh, L. (1992): Integration of Children with Special Needs. *International Journal of Educational Management*, 6(5). <https://doi.org/10.1108/EUM0000000001982>
- Zászkalicky P. – Verdes T. (szerk). (2004): *Tágabb értelemben vett gyógypedagógia*. Kölcsey Ferenc Protestáns Szakkollégium, Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar.
- Zétényi Á. (1998): A hatékony tanár. *Iskolakultúra*, 8(10): 68–74.